

Jernej Komac

Jernej Komac je študent magistrskega študija novejšje zgodovine na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Septembra leta 2015 je pri prof. dr. Roku Stergarju diplomiral s tematiko dogajanja med 1. svetovno vojno v zaledju soške fronte na Bovškem. Pri svojem raziskovanju se večinoma ukvarja s tematiko 19. stoletja in prve svetovne vojne, v okviru magistrskega študija pa svoje raziskovanje širi tudi v smer krajev spominjanja. Sicer prihaja z Bovškega, a ker je pogosto na območju Šaleškega, je tudi tu začel raziskovati kraje, kjer so še ohranjena spominska obeležja padlim v 1. svetovni vojni.

»FRANGAR, NON FLECTAR, ZRUŠIM SE, A NE ODJENJAM«: KRAJI SPOMINA NA VELIKO VOJNO V ŠALEŠKI DOLINI IN OKOLICI

Uvod

Posameznika ob sprehodu po Šmartnem ob Paki noge zagotovo popeljejo mimo spomenika, na katerem s sklonjeno glavo stoji vojak in žaluje za umrlimi soborci. Ob pogledu na spomenikov napis bi si mislili, da je ta posvečen padlim v 2. svetovni vojni, vendar se seznami žrtev s tem ne ujemajo. Podrobnejši pogled pokaže, da je bil ta spomenik izdelan in posvečen žrtvam 1. svetovne vojne oz. takrat še vélike vojne. Takih spominskih obeležij najdemo na Šaleškem in v okolici še nekaj.

V tem članku se bomo posvetili pregledu spominskih obeležij na véliko vojno na Šaleškem in v bližnji okolici. Poskusili bomo ugotoviti, kakšna zgodba spremlja nastanek teh obeležij, ki so

v obdobju dvajsetih in tridesetih let dvajsetega stoletja nastajala povsod na Slovenskem. Obležja bodo obravnavana kot kraji spomina znotraj določenega kolektivnega spomina, ki sta dokaj novi tematiki raziskovanja v slovenskem zgodovinoписju. Sprehodili se bomo po krajih znotraj Šaleške doline, kot sta npr. Šmartno ob Paki ali Zavodnje, ter na njenem obrobju, kot sta npr. Polzela ali Razbor. Zadnji del članka je posvečen dogajanju po 2. svetovni vojni, ko so se kraji spomina na veliko vojno oz. 1. svetovno vojno pomaknili v pozabo, v kateri so obstali dolga desetletja. Poskusili bomo pokazati, da je nastal nov kolektivni spomin, ki je Šaleški dolini dal novo identiteto, v kateri 1. svetovna vojna ni obstajala kot del družbe.

Kraji spomina in kolektivni spomin

Slovensko zgodovinoписje se s tematiko krajev spomina in kolektivnega spomina ukvarja šele kratek čas, a je število raziskav vse večje. Tako smo 9. maja 2016 lahko bili priča prvemu znanstvenemu simpoziju na temo krajev spomina, ki je potekal v Muzeju novejšje zgodovine Slovenije v Ljubljani.¹ Simpozij, na katerem so slovenski zgodovinarji prikazali številne možnosti in pristope za raziskovanje slovenskega prostora, je tudi 'krivec' za nastanek te raziskave za Šaleško dolino.

Preden lahko govorimo o krajih spomina, je potrebno napraviti krajši teoretični uvod, saj je tematika krajev spomina in kolektivnega spomina dokaj nova in večini še nepoznana smer raziskovanja. Spomin, ki je pri tem glavni element, je osnova vsakega posameznika ali družbe, okoli katerega se gradi njegova identiteta. Če nimamo spomina, tako piše Božidar Jezernik, *»ne vemo, ne kdo smo niti od kod prihajamo. Če ne vemo, od kod prihajamo, pa ne moremo vedeti niti, kam*

¹ Več o temah in predavateljih na simpoziju na spletni strani: Uredništvo, Slovenski kraji spomina, v: Zgodovina.si, <http://zgodovina.si/?p=5118>, datum vpogleda: 25. oktober 2016.

gremo.«² Okoli spomina se vrtita tudi prej omenjena koncepta, predvsem zaradi njune povezanosti, saj je „kraj spomina“ pogoj za obstoj „kolektivnega spomina“.

Raziskovanje v smeri kolektivnega spomina je prišel francoski filozof Maurice Halbwachs, čigar posthumno delo *Kolektivni spomin* je na voljo tudi v slovenskem prevodu.³ V Halbwachsovi teoriji spomin posameznika obstaja, vendar je zasidran v različne družbene okvirje in s tem postavljen »na presečišče več tokov "kolektivnega mišljenja",« kot je povzel Jean Duvignaud v predgovoru.⁴ Vsak spomin posameznika je torej oblikovan z različnimi družbenimi skupinami, s katerimi se ta srečuje, in je s tem del tega družbenega oz. kolektivnega spomina.

Kolektivni spomin potrebuje za svoj obstoj tudi prostor – spominsko krajino, saj se vsak spomin dogaja v prostoru, ki je, kot pravi Halbwachs, realnost, ki traja in v katerem družba najde predmete, s katerimi priključuje določene spomine.⁵ V tem oziru se obračamo še na Pierra Noraja, ki je v kolektivni spomin postavil kraje spomina. Slednje potrebujemo zato, ker bi brez njih zgodovina potisnila spomine v pozabo.⁶

Najtemeljitejši namen kraja spomina je, tako Nora, »da ustavi čas, da prepreči pozabljanje, da ohranja bistvo stvari, da smrt postane nesmrtna, da materializira nematerialno [...], vse to z namenom, da najmanj znamenj zajame največji pomen.«⁷ Kraji spomina, kot so npr. spominska obeležja pa-

² Božidar Jezernik, *Mesto brez spomina* (Ljubljana, 2014), str. 7.

³ Maurice Halbwachs, *Kolektivni spomin* (Ljubljana, 2001); kot sopomenko kolektivnemu spominu lahko najdemo pojem kolektivna memorija, vendar pa se v širšem raziskovalnem okvirju slednji pojem ni oprijel. Kot primer gl. spremno besedo v Halbwachsovem delu (Taja Kramberger, Maurice Halbwachs in družbeni okviri kolektivne memorije, prav tam, str. 211–258).

⁴ Halbwachs, *Kolektivni spomin*, str. 11.

⁵ Prav tam, str. 144–157.

⁶ Pierre Nora, *Between Memory and History, Representations*, št. 26 (1989), str. 12.

⁷ Nora, *Between Memory and History*, str. 19.

dlim v 1. svetovni vojni, posamezniku pomagajo, da ohranja svoj spomin. Okoli njih se torej ustvarja družba, ki si deli kolektivni spomin oz. z izgradnjo krajev spomina skrbi, da se njihov kolektivni spomin ne izgubi v pozabi. In kot zaključí Jezernik, »[s]pominska krajina je vedno in povsod bojišče nenehnega spopada med silo spomina in močjo pozabe.«⁸

Spominska obeležja

1. svetovna vojna je bila vélika vojna. Velika tudi v svojem pomenu, saj se je v njej vojskovalo 65 ali več milijonov vojakov, od katerih jih okoli 17 milijonov njenega konca ni dočakalo. Bila je velika *»po svoji uničevalnosti, po številu človeških žrtev, ki jih je povzročila, a tudi v smislu neznosnih materialnih razmer, v katere je potisnila civilno prebivalstvo. Bila je prva industrijska vojna, v kateri je tehnologija postala poglavitno sredstvo ubijanja,«* je zapisala Marta Verginella.⁹ V tej vojni je svoje življenje izgubilo tudi okoli 36.000 vojakov iz tedanjih slovenskih dežel.¹⁰

Konec vélike vojne leta 1918 je v zaledju frontnih črt in po notranjosti avstrijskih in ogrskih dežel pokazal razsežnost katastrofe. Številna pokopališča po notranjosti monarhije so se povečala, saj se je število umrlih med vojno stalno povečevalo.¹¹ Najbolj se je to videlo tik za frontnimi linijami. Tako so umrli vojaki slovenskih dežel ostali pokopani daleč stran od svojih domov: nekateri na vzhodni fronti, drugi na balkanski fronti, še najbližje so bili tisti z jugozahodnega bojišča na soški fronti. Ne glede na to, da je bil primarni namen pokopališč pokopavanje trupel, je njihov sekundarni namen služil predvsem spominjanju in žalovanju. Med vojno so se nanje

⁸ Jezernik, Mesto brez spomina, str. 8.

⁹ Marta Verginella, "Črna skrinjica" vojne izkušnje, v: Paul Fussell, Vélika vojna in moderni spomin (Ljubljana, 2013), str. 536-539.

¹⁰ Neven Borak, et al., Slovenska novejša zgodovina 1848–1992 (Ljubljana, 2005), knj. 1, str. 146.

¹¹ Jezernik, Mesto brez spomina, str. 332.

vračali vojaki, da bi se poslovili od soborcev; v miru so se nanje vračale družine in prijatelji ter objokovali izgubljene.¹² Vendar pa je bilo spominjanje in žalovanje za umrlimi vojaki za večino slovenskih dežel, tako tudi za Šaleško in okolico, težko izvedljivo. Pokopališča za frontnimi linijami so po vojni postala del tujih držav. Za to je bilo potrebno najti drugo rešitev.

Že med vojno se je vzpostavilo prepričanje, *»da je treba narediti vse, da se ohrani spomin na njihova imena«*, tako da vsaka župnija ovekoveči imena padlih s spominskim obeležjem.¹³ Vendar se je po vojni pojavila pri realizaciji ovekovečenja težava. Večina nekdanjih habsburških slovenskih dežel je pristala v novi skupni državi Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev. V novi državi je prišlo do nasprotja, saj so bili vojaki avstro-ogrske vojske med vojno nasprotniki pripadnikov srbske vojske. Kolektivni spomin na veliko vojno, ki je v ostalih evropskih državah nastal, je bil tu potlačen. Oto Luthar pravi, saj *»bi bilo nemogoče obenem slaviti zmago in poraz.«*¹⁴ Zaradi tega so se slavile srbske vojaške zmage in povzdigovala junaštva srbskih vojakov, *»vojaki, ki so padli kot pripadniki avstro-ogrske vojske, pa so bili potisnjeni iz uradnega spomina in prva leta po vojni niso bili deležni nobenega spominskega obeležja.«*¹⁵

Kar nekaj let je minilo, dokler se niso v javnosti pojavila mnjenja, ki so nasprotovala takšnemu zamolčevanju padlih vojakov. Ker niso imeli niti skromne spominske plošče, so bili njihovi svojci prikrajšani za prostor spominjanja in žalovanja.¹⁶ Avtor F. B. je 24. oktobra 1923 pisal o sramotnem odnosu do padlih v 1. svetovni vojni, saj vsi kulturni narodi postavljajo spomenike in vzdržujejo pokopališča,

¹² Jay Winter, *Sites of Memory, Sites of Mourning* (Cambridge, 2014), str. 22.

¹³ Jezernik, *Mesto brez spomina*, str. 330.

¹⁴ Oto Luthar, *O žalosti niti besede* (Ljubljana, 2000), str. 97.

¹⁵ Jezernik, *Mesto brez spomina*, str. 337.

¹⁶ Prav tam.

... »edino izjemo delamo menda mi Jugoslovani, vsi brez razlike, pa naj bomo to Slovenci, Hrvatje ali pa Srbi. Čeprav smo po mirovnih pogodbah obvezani skrbeti za vse vojaške grobove na našem ozemlju, in sicer brez razlike narodne ali državne pripadnosti dotičnih pokojnikov, se vendar živa duša ne briga niti za grobove domačih vojakov. Sram je človeka danes, če pride na naša pokopališča, kjer raste preko grobov teh revežev trava, pogosto vsa pohojena, in le tu in tam te spominja kak prevrnjen in preperel križ, da leže tu nekdanji vojaki. Sram je človeka pred samim seboj, še bolj pa pred tujcem, ki bi znal zaiti kdaj na ta pokopališča iskat zadnjega počivališča svojega dragega moža, očeta ali sina. Da, naša pokopališča so danes v tem pregledu dokumenti naše nekulturnosti, naše sramote.«¹⁷

Zato avtor poziva, da ljudje vzamejo iniciativo v svoje roke in olepšajo grobove vojakov za prihajajoče praznike vseh svetih ter da župnije posredujejo pri občinah za vzdrževanje pokopališč in postavitve spominskih obeležij pokopanim. Članek s podobnim pozivom je nekaj dni kasneje v istem časniku pridal še J. H., ki poziva še k postavitvi spomenikov tistim, ki počivajo v tujih deželah.¹⁸

V obdobju prve polovice dvajsetih let pride tudi do večje dejavnosti veteranov vélike vojne, ki sicer svoje organizacije uradno niso imeli vse do leta 1931. Leta 1924 so imeli prvi občni zbor na Brezjah. Zveza vojnih veteranov je do konca tridesetih let prevzemala tudi pobudo za postavitve okoli 150 spomenikov na Slovenskem.¹⁹ Delovanje veteranov lahko zasledimo tudi v Šaleški dolini. Zveza vojnih invalidov iz podružnice Šoštanj je 26. julija 1925 v mozirskem hotelu Goltnik priredila »trodejansko burko "Davek na samce".

¹⁷ F. B., Naša sramota., Slovenec, 24. oktober 1923, str. 3.

¹⁸ Jezernik, Mesto brez spomina, str. 338.

¹⁹ Petra Svoljšak, Nekaj utrinkov iz delovanja veteranske organizacije Zveza bojevnikov: "Organizacija Bojevnikov je trdna in močna, je zveza src in duš. Je temelj prijateljstva in ljubezni med narodi", Prispevki za novejšo zgodovino XLVI, št. 1 (2006), str. 278.

Z ozirom na to, da je čisti dobiček namenjen onim, ki se po pravici imenujejo najubožnejši med ubožnimi, to je vojnim invalidom, vdovam in sirotam.»²⁰

Sklenemo lahko, da je bilo obdobje od druge polovice dvajsetih let do konca tridesetih let najverjetneje čas, ko so nastali tudi spomeniki in spominske plošče na Šaleškem in v bližnji okolici. S tem namenom si pogledjmo najprej spomenike, za katere je čas izdelave poznan. Prvi teh spomenikov na Šaleškem je bil postavljen v občini Šmartno ob Paki leta 1926. V začetku julija 1926 zasledimo v celjskem časopisu *Naša doba* članek, ki vabi na veliko zborovanje vseh nekdanjih vojakov, ki ga prireja Odbor za vpostavitev spomenika v vojni padlim vojakom, saj

... »se bode vršilo dne 25. julija 1926 ob priliki odkritja spomenika 63 v vojni padlim žrtvam. Vsi bivši vojaki, vsa društva brez razlike strank naj vsled oskrbe vlakov, vagonov ter prehrane javijo najprej število udeležencev, da bode vse pravočasno preskrbljeno. Posebno naj pridejo vsa društva in vsi bivši vojaki iz svetovne vojne iz okraja Celje, Gornjigrad in Slovenjgradec.«²¹

V *Ilustriranem Slovencu* so 11. julija 1926 objavili tudi skico spomenika, ki se le v malenkostih razlikuje od končnega izdelka.²²

Betonski spomenik (slika 1), ki je postavljen zraven župnijske cerkve sv. Martina, je delo kamnoseka Vinka Čamernika. Spodnji del spomenika sestavljata dve betonski ograji, prva je sestavljena iz granat, povezanih z verigo, druga z zvezdastim vzorcem.²³ Osrednji del, ki ga obdajajo tri vaze s plameni, je nekakšna dvodelna tristrana prizma. Spodnji del je name-

²⁰ Neznano, Iz Štajerske, Slovenec, 23. julij 1925, str. 3.

²¹ Š, Veliko zborovanje v Šmartnem ob Paki vseh bivših vojakov, Nova doba, 13. julij 1926, str. 3.

²² Neznano, Spomenik 63. padlim vojakom, Ilustrirani Slovenec, 11. julij 1926, str. 243.

²³ Špelca Čopič, Slovenski spomeniki padlim v prvi svetovni vojni, Kronika, št. 1–2 (1987), str. 169.

*Slika 1:
Spomenik
padlim vojakom
v Šmartnem ob
Paki, odkrit
25. julija 1926.
(Foto: avtor)*

njen spominskim ploščam. Najnižje na dnu najdemo ploščo z napisom »V svetovni vojni padlim in umrlim žrtvam!« ter nad njo tri plošče s 63 imeni padlih vojakov. Na prehodu iz spodnjega na zgornji del spomenika so navedena bojišča: Sv. Gora pri Gorici, Doberdob, Assiero, Assiago, Przemisl, Gordek in Verdun. Zgornji del spomenika ima značilnosti jonskega stebra, okoli katerega je spleten venec. Na treh stranicah stebra najdemo simbole dveh okoli obrnjenih plamenic ter s palmovo vejo prepleten meč. Vrh stebra stoji vojak s čelado, ki ob svojem desnem boku z roko drži puško, v levi roki pa nosi venec.²⁴

O odkritju spomenika so obsežno poročali konec julija v *Slovincu*. Kot se da izvedeti, je dogajanje okoli spomenika

²⁴ Kot zanimivost lahko omenimo, da gre pri opremi vojaka za nekakšno mešanico med avstro-ogrsko vojsko in vojsko kraljevine SHS.

potekalo od jutra do poznega večera. Jutranji del so po prihodu z vlakom začeli z mašo v cerkvi, kamor so se odpravili ob spremljavi velenjske godbe. *»Cesta iz postaje do cerkve in še dalje je bila obdana na obeh straneh s smrečicami ter prepletena z venci.«* Po cerkvenem obredu je sledilo odkritje spomenika, ki so ga spremljali nagovori in petje. Vence so ob odkritju položili razni zastopniki in domači padlih. V popoldanskem delu so prispeli z vlakom novi gosti. Najprej je bilo na vrsti zborovanje Zveze nekdanjih vojakov, ki mu je sledila gledališka predstava Kalvarija, za tem pa še ljudska veselica brez incidentov. Največja zahvala pri izvedbi postavitve spomenika naj bi šla rečiškemu županu Martinu Steblovniku ter Dragotinu Korošču kot tajniku odbora za postavitve spomenika.²⁵

Omeniti je še potrebno, da je tudi na tej proslavi, podobno kot je ugotovil že Jezernik,²⁶ mogoče zaslediti nekažne politične nagibe, ki se skrivajo za navidezno enoglasnostjo med udeleženci. K temu je na šmarški prireditvi poleg govorov pripomogla predvsem gledališka predstava, ki *»je precej nazorno pokazala trpljenje naših fantov in mož med vojno, h koncu pa tudi trpljenje slovenskega naroda, kateri še ječi pod tujim jarmom.«*²⁷ Proslava v spomin padlim in umrlim je tako postala tudi način za krepitev narodne zavesti.

Leto dni po odkritju spomenika v Šmartnem ob Paki, mogoče celo od tega navdihnjeni, so odkrili spomenik tudi v bližnji občini Polzela. V *Slovencu* so 24. septembra 1927 vabili *»na odkritje spomenika, ki se bo vršilo v nedeljo [25. Septembra, op. a.] dopoldne, popoldne pa na predstavo: "Naša kri" na Tonovem vrtu pod šeneškim gradom v korist spomenika, katerega del je še na dolgu.«*²⁸ Spomenik je za-

²⁵ Neznano, Odkritje spomenika padlim vojakom v Šmartnem ob Paki, Slovenec, 31. julij 1926, str. 3.

²⁶ Gl. Jezernik, Mesto brez spomina, str. 338.

²⁷ Neznano, Odkritje spomenika padlim vojakom v Šmartnem ob Paki, str. 3.

²⁸ Neznano, Spomenik vojnim žrtvam v Polzeli, Slovenec, 24. september 1927, str. 7.

snoval Lojze Dolinar, v obdobju med vojnama eden najbolj zaposlenih slovenskih kiparjev,²⁹ v sodelovanju z Alojzijem Vodnikom. Postavili so ga poleg župnijske cerkve sv. Marjete.

*Slika 2:
Dolinarjev in Vo-
dnikov spomenik
padlim vojakom
na Polzeli, odkrit
25. septembra
1927.
(Foto: avtor)*

Spomenik na Polzeli (slika 2) je prav tako sestavljen iz dveh delov. Spodnji del spomenika predstavlja visok kvader, sestavljen iz štirih stranic, ki so hkrati tudi spominske plošče. Plošča na sprednji strani nosi napis »Spomenik v svetovni vojni 1914–1918 padlim vojakom občine Polzela« z dodatnim odlomkom iz Svetega pisma. Ostale stranice spomenika nosijo poimensko navedene žrtve vélike vojne iz posameznih krajev: Polzela, Podvin, Breg, Orova vas, Založe in Ločica. Dodan je tudi seznam umrlih za posledicami vojne, kar postavi končno številko žrtev na 79. Drugi del spomenika sestavljata preprost kvader, ki ima na stranicah vklesana križa

²⁹ Čopič, Slovenski spomeniki padlim v prvi svetovni vojni, str. 170.

z lovorjevimi vejicami ter dvoje prepletenih palmovih in lovorjevih vejic, in proti vzhodu usmerjen rjoveči lev, kot so zapisali v *Slovincu*, »težko ranjen, ki ga že grabi neizprosna smrt, in vendar se še upira, še grozi, še brani svoj zarod. Zdi se kot v trdo kraško skalo sklesan klic: "Frangar, non flectar", zrušim se, a ne odjenjam.«³⁰ Izbira leva niti ni tako posebna, kot bi mogoče mislili, saj se pojavlja na številnih vojnih spomenikih. Lev že od antičnih časov simbolizira moč, srčnost in hrabrost ter tako predstavlja simbol komemoracije poguma in varovanja umrlih herojev.³¹

Odkritje spomenika na Polzeli je, kot smo videli, spremljal tudi celodnevni program. V *Slovincu* so povzeli jutranji del programa, o popoldanskem delu pa niso nič zapisali:

»Navzlic hudemu vetru se je slavnost zvršila v najlepšem redu in z govori, pesmimi, cvetkami pestrih savinjskih livad tor rožnimi venci mater in deklet, s turobnimi zvoki godbe iz Velenja in prisrčno moško zvestobo preostalih tovarišev se je častil spomin onih, ki so se žrtvovali, tam doli na jugu, v vzgled potomcem.«³²

Podobno kot v Šmartnem ob Paki je popoldansko slavlje spremljala tudi gledališka predstava Frana Saleškega Finžgarja Naša kri, ki jo med drugim odlikuje poveličevanje narodne ideje³³ in je tako spominski slovesnosti dodala tudi svojo politično konotacijo.

Leta 1931 so v Zavodnjah pri Šoštanju odkrili naslednji spomenik žrtvam velike vojne, kar pa v časopisju ni imelo velikega odmeva. V *Slovenskem gospodarju* lahko 22. julija 1931 najdemo le vabilo na slovesno odkritje spo-

³⁰ Neznano, Odkritje spomenika padlim v Polzeli, Slovenec, 27. september 1927, str. 3.

³¹ Ellen Rice, The glorious dead: Commemoration of the fallen and portrayal of victory in the late classical and hellenistic world, v: John Rich in Graham Shipley, ur., War and Society in the Greek World, (New York, 2003), str. 248.

³² Neznano, Odkritje spomenika padlim v Polzeli, str. 3.

³³ Gl. npr. Stanko Janež, Vsebine slovenskih literarnih del (Maribor, 1959), str. 233–235.

menika, ki je potekalo v nedeljo, 26. julija. Slovesnost so združili s praznovanjem 50-letnice obstoja šole. »Pri obeh slovesnostih bo sodelovala tovarniška godba in pevski zbor iz Šoštanja, ki nam bodo delali dobro voljo nato se vršeči ljudski veselici. Za dobro pijačo in prigrizek bo preskrbljeno,« so še dodali v vabilu ter prosili obilne udeležbe.³⁴

Slika 3:
Napotnikov
spomenik padlim
vojakom v
Zavodnjah pri
Šoštanju, odkrit
26. julija 1931.
(Foto: avtor)

Spomenik v Zavodnjah (slika 3), ki tudi stoji poleg župnijske cerkve sv. Petra, je nastal po načrtu tamkajšnjega domačina, kiparja Ivana Napotnika, ki je imel precej uspešno umetniško kariero, poleg tega pa je bil leta 1915 vpoklican v vojsko ter bil na fronti tudi ranjen in je po vojni ponovno živel v Zavodnjah.³⁵ Gre za preprost spomenik s kockastim betonskim podnožjem, na katerega je postavljen nekaj metrov visok betonski obelisk z napisom »Vojne žrtve 1914 – 1918«

³⁴ Neznano, Dopisi, Slovenski gospodar, 22. julij 1931, str. 11.

³⁵ Neznano, Umetnostna razstava v Celju, Nova doba, 11. december 1936, str. 1.

ter s poimenskim seznamom 30 žrtev. Vrh obeliska je postavljeno kovinsko vladarsko jabolko, ki dopušča dvojno tolmačenje; umrle povezuje z avstro-ogrsko monarhijo, državo njihove smrti, spomenik pa s Kraljevino Jugoslavijo, državo njegovega nastanka.

Če zaključimo podobno kot pri prejšnjih dveh spomenikih, lahko najverjetneje rečemo, da so tudi tukajšnjo proslavo izkoristili delno za politične namene. Eden od indikatorjev je vsekakor združitev s 50-letnico šole, ki jo je spremljal govor in gledališka predstava.³⁶ Gledališke predstave pa so, kot smo videli že v prejšnjih primerih, poleg govorov tudi tiste, ki poskrbijo za prispevek h krepitvi narodne ideje.

S tem zaključujemo pregled spomenikov žrtev vélike vojne, za katere je bil znan čas nastanka in so pustili svojo sled v javnih virih, nadaljujemo pa z ostalimi spominskimi obeležji na Šaleškem. Še pred tem pa lahko sklenemo, da proslave ob odkritjih spomenikov ni spremljala le pieteta in spomin na žrtve vélike vojne, temveč se je, na žalost svojcev, posredno zraven vmešala še politična konotacija po krepitvi narodne zavesti med udeleženci.

Za konec so nam ostali še spomenik in tri spominske plošče s Šaleškega in bližnje okolice, ki tako kot ostale spominske plošče po Sloveniji, tako Špelca Čopič, služijo le kot zgodovinska pričevanja in so v likovni domeni čisto na obrobju.³⁷ Prav tako so kot kraji spomina izginile iz družinskega okolja, saj je spomin na véliko vojno, ki je postala sestavni del družinske zgodovine po vojni,³⁸ z novimi generacijami prešel v pozabo.

³⁶ Neznano, Dopisi, str. 11; Osnovne šole znotraj države skrbijo za vzpostavljanje in krepitev narodne ideje, ki je politično pogojena z državnim vrhom. Več o tem gl. npr. Eric Hobsbawm, Nacije in nacionalizmi po letu 1780 (Ljubljana, 2007), str. 98–121.

³⁷ Čopič, Slovenski spomeniki padlim v prvi svetovni vojni, str. 169.

³⁸ Jay Winter, Forms of kinship and remembrance in the aftermath of the Great war, v: Jay Winter in Emmanuel Sivan, ur., War and Remembrance in the Twentieth Century (Cambridge, 2000), str. 42–43.

*Slika 4:
Spominska plošča
padlim vojakom
v Arnačah, ob
vhodu v cerkev
sv. Egidija.
(Foto: avtor)*

Prva od spominskih plošč se nahaja pri vhodu v župnijsko cerkev sv. Egidija v Arnačah oz. Šentilju pri Velenju (slika 4). Bela kamnita plošča je s štirimi okrasnimi medenastimi vijaki pritrjena na steno nasproti vhoda v cerkev. Na zgornjem delu plošče sta letnici 1914 in 1919 ter upodobljen križ z glavo križanega Jezusa, pod njim pa sta prekrizani palmove in lovorjeva vejica. Dodan je stavek »Kdor se bori kot zvest vojak do smrti, meni je enak, ob moji strani mu pripravi moj oče mesto v večni slavi.« V osrednjem delu plošče je seznam petnajstih žrtev vélike vojne s podanimi datumi smrti. Na dnu plošče je dodan Kristusov monogram XP.

Druga spominska plošča se nahaja v bližini prej omenjene plošče pri cerkvi sv. Egidija v Andražu pri Polzeli (slika 5). Tu sta ob vhodu na pokopališče, ki se nahaja v bližini župnijske cerkve sv. Andraža, nameščeni dve temni kamniti plošči. Plošči delujeta novejša izdelave, kar nakazuje tudi napis »Seznam padlih med prvo svetovno vojno 1914–1918«,

Slika5: Spominski plošči s seznamom padlih vojakov ob vhodu na pokopališče v Andražu pri Polzeli. (Foto: avtor)

saj v obdobju do 2. svetovne vojne velika vojna še ni poimeno-
novana kot prva. Seznam poimensko vsebuje 43 žrtev velike
vojne z dodanimi letnicami rojstva in smrti.

Zadnji spomenik in spominska plošča se nahajata ob
župnijski cerkvi sv. Danijela v Zgornjem Razborju, ne daleč
od spomenika v Zavodnjah pri Šoštanju. Spomenik v razpa-
dajočem stanju obiskovalcu ne pade v oči, zato je bil raziska-
vi dodan s pomočjo spletne strani ZRC SAZU;³⁹ poleg tega o
spomeniku tudi ni bilo mogoče najti omemb v časopisju, zato
si pogledjmo le njegovo obliko. Gre za preprost spomenik, kot
je v Zavodnjah, ki je sestavljen iz kamnitega kvadra s ploščo
ter obeliska na kamnitem temelju. Plošča na kvadru je iz be-
lega kamna s podobo umirajočega vojaka in Jezusa Kristusa v
oblaku, ki vojaku ponuja roko. Kot omenjeno, je celoten spo-
menik v slabem stanju in bi bil potreben obnove. Blizu spome-

³⁹ Pavlina Bobič, Razbor, v: Arzenal, <http://www.arzenal.si/spomeniki/108>,
datum vpogleda: 11. november 2016.

*Slika 6:
Spominska
plošča padlim,
umrlim in
pogrešanim
vojakom na
zadnji strani
kapele pri cerkvi
sv. Danijela v
Zgornjem
Razborju.
(Foto: avtor)*

nika ob vhodu v cerkev je na zadnjo stran kapelice pritrjena spominska ploščam žrtvam velike vojne (slika 6). Verjetno je novejše izdelave ali vsaj obnovljena. Na zgornjem delu plošče se nahaja križ in dve palmovi vejici z napisom »Spomin v svetovni vojni padlim, umrlim in pogrešanim vojakom leta 1914–1918«. Poimenski seznam žrtev v osrednjem delu plošče vsebuje 28 imen z letnicami rojstva in smrti ter se zaključuje s pripisom »Ljubezen Vas je gnala za domovino v boj. Da tuja zemlja Vas zdaj krije, Bog v zaslugi Vam daj sv. raj!«

Tako tudi zaključujemo pregled spomenikov in spominskih plošč na Šaleškem in v okolici, ki jih, kot smo lahko ugotovili, ni prav veliko. Vseeno pa lahko pod spominska obeležja na veliko vojno v Šaleški dolini potegnemo črto in sklenemo, da se je tudi tu razvil enak način spominjanja na žrtve velike vojne kot drugod na Slovenskem in tudi v Evropi. To bi lahko prvič pripisali predvsem, kot pravi Jay Winter, medsebojni pomoči ljudi, ki jih je velika vojna prizadela. Ta medsebojna pomoč se je izkazovala preko skupin in posameznikov, ki so nudili zavedanje, tolažbo in komemoracije.⁴⁰ Drugič, ker so bili grobovi umrlih vojakov zunaj domačih pokopališč, so v domačih krajih nastajali drugačni kraji spomina, ki so nadomestili gobove v njihovem sekundarnem pomenu, torej v objokovanju in spominjanju. V kakšni obliki so nastali ti kraji spomina, *»je bilo odvisno samo od dinamičnih posameznikov, ki so znali organizirati nabiralno akcijo med farani, v vojaških organizacijah ali mestni skupnosti ter se dogovoriti za obliko spomenika in prostor postavitve.«*⁴¹ In tretjič, ker je bila velika vojna zaradi svojih razsežnosti in posledic v kolektivnem spominu prebivalstva stalno prisotna.

Kraji spomina, kraji pozabe

Preden so se kraji spomina na veliko vojno oprijeli tradicije spominjanja, je vmes ponovno posegla nova vojna. Politično, gospodarsko, ideološko je svet skozi trideseta leta 20. stoletja postajal vse bolj antagonističen in izključujoč, dokler ni leta 1939 izbruhnila druga velika vojna, po svojih posledicah mnogokrat večja. Čeprav je kazalo, da bo Kraljevina Jugoslavija vojno prestala v nevtralnem položaju, se je aprila 1941 tudi to spremenilo. Sledeča vojna leta so zaključila obdobje kolektivnega spomina na veliko vojno in začela z novim, narodnoosvobodilnim obdobjem. Vojna vihra je moč-

⁴⁰ Winter, *Sites of Memory, Sites of Mourning*, str. 29.

⁴¹ Čopič, *Slovenski spomeniki padlim v prvi svetovni vojni*, str. 169.

no pustošila po štajerskem ozemlju, tudi po Šaleški dolini.⁴² Vloga, ki jo je slednja odigrala, vsekakor ni bila zanemarljiva. K temu pričata ob koncu vojne tudi dejstva, da je ravno na tem območju, v Topolšici, prišlo 9. maja 1945 do podpisa kapitulacije nemške vojske pod vodstvom generalpolkovnika Alexandra Löhra s štabom IV. operativne cone partizanske vojske ter da se je tod umikala glavnina nemške vojske z okoli 300.000 pripadniki proti avstrijski Koroški.⁴³

Nova državna ureditev je z 2. svetovno vojno hodila z roko v roki. Ohranjanje spomina na 2. svetovno vojno, njene bitke in žrtve je postalo državna stvar.⁴⁴ Zaradi razsežnosti vojne je znotraj njenega kolektivnega okvirja pristal skoraj vsak. Po 2. svetovni vojni je postala vélika vojna, oziroma od tedaj naprej 1. svetovna vojna, stvar kolektivne pozabe. Povrh vsega je po Leninovih marksističnih naukih ta vojna veljala za produkt imperalizma,⁴⁵ torej je bila izključena tudi iz povojne ideologije pod vodstvom komunistične partije.

Pri kolektivni pozabi vélike vojne je tudi na Šaleškem sodelovalo več dejavnikov, zato jih nekaj poskusimo prikazati. Prvi je vsekakor pomen, ki ga je imela 2. svetovna vojna na kolektivni spomin in kraje spomina. Večina prebivalstva je bila neposredno ali posredno vključena v narodnoosvobodilni boj,⁴⁶ zato se je z njo identificirala ter si delila spomine nanjo. S podporo države pa se je ta kolektivni spomin le še krepil.

Drugi dejavnik je tudi povojni razvoj na Šaleškem, saj je predvsem Velenju namenil novo identiteto, ki je vede in

⁴² O obsežnosti 2. svetovne vojne na Šaleškem vsekakor priča zajetno delo Milana Ževarta, *Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini* (Ljubljana, 1977), ki bi ga bilo nestrokovno spregledati pri obravnavi tematike.

⁴³ Milan Ževart, *Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini* (Ljubljana, 1977), str. 604–607.

⁴⁴ Borak, *Slovenska novejša zgodovina*, knj. 2, str. 900–904.

⁴⁵ Kot primer gl.: Eric Hobsbawm, *Čas imperija: 1875–1914* (Ljubljana, 2012), str. 378.

⁴⁶ Milan Ževart, *Izbrana dela* (Velenje, 2005), str. 214–224.

nevede vplivala na svojo okolico in ostale kraje. Že leta 1947 je bilo v petletnem državnem načrtu predvideno, da »čaka Velenje silen razvoj, med drugim otvoritev novega rudnika s 5x večjo proizvodnjo, gradnjo nove elektrarne z 12x večjo zmogljivostjo od sedanje, gradnjo 1000 stanovanj, nove ljudske šole, nižje gimnazije, kult. prosv. doma, i.t.d.,« kot je zapisal Edmund Kmecl.⁴⁷ Gradnja novega centra Šaleške doline je bila povezana s kultom udarniškega dela, ki je z geslom »Junakom borbe naj sledijo junaki dela!« krepil novo identiteto Velenjčanov in zavest, da so Velenje zgradili oni sami.⁴⁸ Z letom 1952 so Velenju podelili status mestne občine in je poleg Šoštanja postalo drugo mesto na Šaleškem. Svojo potrditev je dobilo čez sedem let, ko je bila 20. septembra 1959 slovesna otvoritev novega mestnega središča.⁴⁹ In kot piše Jože Hudales, so ob tej priliki v izdani brošuri *Novo Velenje*, »Velenjčane [poskušali] prepričati, da gradijo nov svet; nova stanovanja, novo jezero in nov stadion, nov park, novo mesto in novega človeka«, in to uspešno.⁵⁰ Moč identitete, ki je nastala iz ruševin 2. svetovne vojne in državne politike, se je pokazala tudi leta 1981, ko so po smrti Josipa Broza Tita mesto preimenovali v Titovo Velenje.⁵¹

In nazadnje je 2. svetovna vojna dejavnik novih krajev spomina, po katerem lahko vidimo, da so že kmalu po njenem koncu začeli odkrivati spomenike in spominske plošče, ki so bili posvečeni »padlim partizanom in žrtvam fašističnega nasilja« in »ki nas spominjajo na pomembne dogodke

⁴⁷ Citirano po: Jože Hudales, *Življenje v novem mestu: Velenje in njegove urbane identitete 1945–1960* (Ljubljana, 2015), str. 14.

⁴⁸ Jože Hudales, Rudarji so junaki, zmagovalci v bitki vsaki. Junaki socialističnega dela in udarniško Velenje, v: Božidar Jezernik, ur., *Heroji in slavnostne osebnosti na Slovenskem* (Ljubljana, 2013), str. 104.

⁴⁹ Damijan Kljajič, *Velenje po letu 1945*, v: Danijela Brišnik, et al., *Velenje: razprave o zgodovini mesta in okolice* (Velenje, 1999), str. 363–365.

⁵⁰ Hudales, *Življenje v novem mestu*, str. 16.

⁵¹ Kljajič, *Velenje po letu 1945*, str. 367.

Slika 7: Na spomenik žrtvam 1. svetovne vojne dodana spominska plošča žrtvam 2. svetovne vojne. (Foto: avtor)

iz časov narodnoosvobodilnega boja.«⁵² Zanimiv je primer spominske plošče v Šmartnem ob Paki (slika 7), kjer so na spomenik padlim v 1. svetovni vojni namestili ploščo z napisom »Vsem žrtvam II. svetovne vojne – Občina Šmartno ob Paki«. Kot kaže, je bil v letih po 2. svetovni vojni ta spomenik edino primerno mesto za obeležitev žrtev zadnje vojne. Na Šaleškem je bilo do leta 1986, ko je izdano delo *Pomniki narodnoosvobodilnega boja v Občini Velenje*, postavljenih kar 108 spominskih obeležij, od tega v Šoštanju 18 in v Velenju 29.⁵³ Kot vidimo, je bilo za razliko od časa po 1. svetovni vojni tedaj prebivalstvo na vsakem koraku soočeno s kraji spomina na preteklo vojno, ki so bili tudi, kot piše Milan Ževart, »dokaz privrženosti naših ljudi narodnoosvobodilnemu boju in njegovim idealom.«⁵⁴

⁵² Milan Ževart, et al., *Pomniki narodnoosvobodilnega boja v Občini Velenje* (Titovo Velenje, 1986), str. 10.

⁵³ Prav tam, str. 23–24.

⁵⁴ Prav tam, str. 10.

S temi tremi primeri bi lahko zaključili naslednje: po 2. svetovni vojni nastali kraji spomina in nove identitete v prostoru so veliko vojno potisnili na obrobje. Kraji spomina nanjo so sicer še ostali, vendar pa se je kolektivni spomin oprl na drugo, mlajšo vojno ter njene kraje spomina. Državna ideologija in iz nje izhajajoča izgradnja novega Velenja kot centra Šaleške doline je kolektivni spomin ter kraje spomina ohranjala in obeleževala. Vse zunaj tega okvirja pa je ostalo v pozabi za dolga desetletja.

Zaključek

Kolektivni spomin in kraji spomina sta v slovenskem zgodovinopisju dokaj nova pojma raziskovanja. Gre za med seboj povezana pojma, pri katerih slednji, torej kraj spomina, daje enega od pogojev za obstoj prvega, torej kolektivnega spomina. Znotraj kolektivnega spomina velike vojne, tj. spominjanja, ki si ga je delila široka skupina ljudi, so se v obdobju med 1. in 2. svetovno vojno gradili kraji spomina nanjo. Za izgradnjo spominskih obeležij so bili zaslužni predvsem nekdanji udeleženci vojne in svojci žrtev. Tako so tudi na Šaleškem in v okolici postavili spomenike in spominske plošče.

V članku smo se tako sprehodili od spomenikov v Šmartnem ob Paki, Zavodnjah in Polzeli, ki so vsak po svoje umetniška posebnost, do preprostih spominskih plošč in spomenika v Arnačah, Andražu pri Polzeli in Zgornjem Razborju. Čeprav plošče niso tako reprezentativno delo kot spomeniki, imajo vseeno svojevrsten umetniški pridih. Prav tako je svojevrstna zgodba, ki spremlja vsako spominsko obeležje, čeprav nekaterih ni bilo mogoče povsem raziskati. Vsekakor pa je razvidno, da so odkritja spomenikov spremljale celodnevne slovesnosti, ki so odražale tudi svoje politične cilje – krepitev narodne zavesti. Kljub temu pa so vsa spominska obeležja skrbela za ohranjanje spomina na žrtve velike vojne. Praksa spominjanja se tako tudi na Šaleškem ni razlikovala od drugih območij na Slovenskem.

Kolektivni spomin na veliko vojno je imel kratko tradicijo, saj je kmalu prišlo do 2. svetovne vojne, ki je zajela še večje množice. S to vojno je nastal nov kolektivni spomin na narodnoosvobodilni boj, ki je imel svoje kraje spomina ter za razliko od prejšnje vojne podporo države. Povojni razvoj, ki je imel svoje temelje prav v 2. svetovni vojni, je na Šaleškem poskrbel za novo identiteto. Velika vojna je za dolga desetletja postala stvar kolektivne pozabe in šele sedaj, ob priložnosti njene stoletnice, dobiva ponovno širše družbeno zanimanje.

Viri in literatura

Viri

- Bobič, Pavlina, Razbor. Arzenal, <http://www.arzenal.si/spomeniki/108>, datum vpogleda: 11. november 2016.
- F. B., Naša sramota, Slovenec, 24. oktober 1923.
- Neznano, Dopisi, Slovenski gospodar, 22. julij 1931.
- Neznano, Iz Štajerske, Slovenec, 23. julij 1925.
- Neznano, Odkritje spomenika padlim v Polzeli, Slovenec, 27. september 1927.
- Neznano, Odkritje spomenika padlim vojakom v Šmartnem ob Paki, Slovenec, 31. julij 1926.
- Neznano, Spomenik 63. padlim vojakom, Ilustrirani Slovenec, 11. julij 1926.
- Neznano, Spomenik vojnim žrtvam v Polzeli, Slovenec, 24. september 1927.
- Neznano, Umetnostna razstava v Celju, Nova doba, 11. december 1936.
- Š, Veliko zborovanje v Šmartnem ob Paki vseh bivših vojakov, Nova doba, 13. julij 1926.
- Uredništvo, Slovenski kraji spomina. Zgodovina.si, <http://zgodovina.si/?p=5118>, datum vpogleda: 25. oktober 2016.

Literatura

- Borak, Neven, et al., Slovenska novejša zgodovina 1848–1992. Ljubljana, 2005.
- Brišnik, Danijela, et al., Velenje: Razprave o zgodovini mesta in okolice. Velenje, 1999.
- Čopič, Špelca, Slovenski spomeniki padlim v prvi svetovni vojni. Kronika, št. 1–2 (1987), str. 168–177.
- Fussell, Paul, Velika vojna in moderni spomin. Ljubljana, 2013.
- Halbwachs, Maurice, Kolektivni spomin. Ljubljana, 2001.
- Hobsbawm, Eric, Čas imperija: 1875–1914. Ljubljana, 2012.
- Hobsbawm, Eric, Nacije in nacionalizmi po letu 1780. Ljubljana, 2007.
- Hudales, Jože, Življenje v novem mestu: Velenje in njegove urbane identitete 1945–1960. Ljubljana, 2015.
- Janež, Stanko, Vsebine slovenskih literarnih del. Maribor, 1959.
- Jezernik, Božidar, Mesto brez spomina. Ljubljana, 2014.
- Jezernik, Božidar, ur., Heroji in slavnostne osebnosti na Slovenskem. Ljubljana, 2013.
- Luthar, Oto, O žalosti niti besede. Ljubljana, 2000.
- Nora, Pierre, Between Memory and History. Representations, št. 26 (1989), str. 7–24.
- Rich, John in Shipley, Graham, ur., War and Society in the Greek World, Shipley. New York, 2003.
- Svoljšak, Petra, Nekaj utrinkov iz delovanja veteranske organizacije Zveza bojevnikov: „Organizacija Bojevnikov je trdna in močna, je zveza src in duš. Je temelj prijateljstva in ljubezni med narodi“. Prispevki za novejšo zgodovino XLVI, št. 1 (2006), str. 277–288.
- Winter, Jay in Sivan, Emmanuel, ur., War and Remembrance in the Twentieth Century. Cambridge, 2000.
- Winter, Jay, Sites of Memory, Sites of Mourning. Cambridge, 2014.

- Ževart, Milan, et al., Pomniki narodnoosvobodilnega boja v Občini Velenje. Titovo Velenje, 1986.
- Ževart, Milan, Izbrana dela. Velenje, 2005.
- Ževart, Milan, Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini. Ljubljana, 1977.